

LES FALLES D'ISIL **Jan Grau**

El silenci d'Isil

En basc Isil vol dir silenci. Isil, també anomenat Gil és un poblet que avui pertany al municipi de l'Alt Àneu, gairebé tocant a França. La primera referència escrita amb el nom d'Isil és de l'any 839, en l'acta de consagració de la catedral de la Seu d'Urgell. Era el centre espiritual de la vall sota l'advocació de Sant Joan, i mostra d'aquesta espiritualitat és l'església romànica dedicada a aquest sant, que amb notables baixos relleus ens rep quan arribem al poble, voltada del cementiri i gairebé envaint el riu. El papa Inocenci XI va institucionalitzar la devoció a aquesta església a partir de 1659 i concedí indulgència plenària als pelegrins que hi anaven.

Segons Joaquim Morelló, el poble d'Isil també es troba esmentat al segle IX, entre les esglésies donades pel bisbe Ató al monestir de Sant Pere d'Escaló, amb motiu de la seva fundació, aquesta vegada sota el nom de *Gilardum*.

Isil és un nucli de cases molt característic, partit pel riu, i amb una illa central unida a les dues bandes per ponts, on s'aixeca l'església parroquial. Un dels ponts és romànic. L'altre, avui d'estil funcional i actual, substitueix el romànic que va baixar riu avall amb les inundacions de l'any 1937.

La seva situació en mig d'una vall verda, envoltada de pau només trencada pel murmuri del riu, ens fa sentir la bellesa serena i salvatge alhora de la vida a Pirineu. Respirar l'aire de la vall, trepitjar la terra, aquesta terra, ens convida a la meditació i a la confiança. Crea un buit en l'espai i en el temps i ens acosta als orígens. Les paraules de J.V. Foix són la descripció més fidel de la vall: *"...vaig trobar-me tot sol en un orri oblidat, a bat del temps, a la ratlla d'Isil, prop de tothom en la llunyania dels segles."*

Enmig d'aquest paratge, la nit del 24 de juny es baixen falles, un costum que era generalitzat a la vall i que només s'ha conservat repetit i sense interrupció a Isil. Ja el 1904, Joaquim Morelló va escriure: *"Entre les costums típiques del país (Vall d'Àneu) pot citar-se la dels Fallaires, que's conserva ab més integritat en el poble de Gil"*. L'any 1991, la festa de les Falles d'Isil va ser declarada per la Generalitat, festa Tradicional d'Interès Nacional.

Avui a les Valls d'Àneu només es baixen falles a Isil. És possible que la conservació de la tradició de les falles a Isil sigui deguda a la força del patronatge de Sant Joan, a qui està dedicada la Festa Major del poble. A la gent d'Isil els agrada explicar-ho amb una dita dels vells del lloc: *"Val més matar un gavatsx que deixar perdre un costum"*.

De fet és per Sant Joan que els arriba el calor de debò, quan la vall és plena de vida, quan l'any comença de veritat. Són vacances del fred i del mal temps; és el moment de gaudir de la terra i del sol; és temps de viure a l'exterior, que el bestiar mengi herba fresca. Antigament, la sortida del bestiar cap a la muntanya formava part del ritual de la nit de Sant Joan. Morelló ens ho explica: *"La vetlla de Sant Joan és diada de molt moviment per tota la vall, ab motiu d'ésser el dia destinat per marxar el bestiar a la montanya, portant molt tràfeh l'arreglo i neteja d'esquelles que aquella nit se posen a les eugues i vaques. A les dugues de la matinada s'obren els corrals i les bèsties, instintivament y sens guia, se dirigeixen vers la montanya, aon pasturen fins que les primerenques neus de la tardor les obliguen a retronar..."*

El pi negre que serà falles

El ritual que culmina la nit de Sant Joan comença amb la construcció de falles. En Jaume Comes, terrassenc com jo, fa anys va anar a Isil i, encisat i enamorat, s'hi va quedar. Ara, amb l'esperit del tot pallarès, participa de ple del ritaul de les falles i ens ho explica: "Més o menys un mes abans de la nit de Sant Joan sortim ben aviat del poble en direcció al bosc de la muntanya d'Airoto. Tot seguint el curs del barranc que baixa dels estanys, anem deixant enrera els parts de dall i assolim els pasturatges més alts."

"Ens decantem llavors cap a l'obaga d'Airoto abans d'entrar en el regne dels roquissars i la neu. Des d'aquest indret s'aprecien les primeres avetoses entre els quals s'afiguren els primers exemplars de pi negre que serà la matèria primera per fabricar les falles. La drecera s'interromp de sobte, davallam aleshores fins a una petita depressió, és l'anomenat Clot d'Urdé."

"Cal escollir bé els pins que s'han de tallar, pins de bona mida, ni massa prims ni massa grossos. Un cop aterrats, es procedeix a la porga de les branques i a despullar-los de la seva escorça fins que quedin els troncs blancs i llisos. Tasca feixuga la de l'arrossegament dels pins fins a un petit greny rocós unes passes més avall del Clot, és el punt anomenat "Faro"."

"Remolcar els troncs tallats havia estat feina més descansada quan es realitzava amb els animals, actualment la manca d'animals de tir acreix l'esforç que han d'acomplir un nombre reduït de voluntaris."

"Un cop dalt del Faro tallem les falles aproximadament de metre i mig, sobre les quals es practicarà, sempre sobre el cap més prim, amb uns tascons de ferro i una maça, unes esquerdes en forma de creu que es separen amb cunys de fusta per a donar la forma característica de les falles i per facilitar alhora la seva assecada. Efectuada l'operació, es procedeix a fer la plantada de les falles. A l'entron d'una falla central, se n'agrupen d'altres en posició vertical. S'acostumen a fer dos grups de 20 o 25 falles cadascun. Aquest sistema permet que el sol i l'aire circulin entre elles, airejant-les convenientment per a un assecat perfecte."

El sol es torna foc

Al capvespre de la vigília de Sant Joan, abans del tombant del sol, els carrers d'Isil s'omplen de gent que espera la festa. A la plaça d'Isil, a l'illa on hi ha l'església parroquial, on hi ha plantada la falla gran, formigueja de gent. És l'hora que els fallaires s'encaminen cap on estan plantades les falles, llevat d'alguns acompanyants que tornaran enrere bans del descens; no arriben a la cinquantena de persones. Ja fa anys, quan vaig baixar falles per primer cop, érem poc més de la meitat, ara sembla que la festa atreu cada vegada més gent. Són estrictes, només baixaran pel pendís els fallaires i prou. Un isilenc em va dir: *"Si els deixessim encara vindrien els gavatxos a fer una carretera."*

És curiosa la tradicional mania que tenen als francesos, tot i que molta gent que va emigrar de les Valls d'Àneu ho va fer cap a França. *Lo Moliné*, un avi d'Isil que ja és mort, em va explicar una tarda, a l'hora què, com cada dia, s'arrepentava a la barana del pont romànic per *"veure passar el riu"*, com deia ell, que la mania als francesos ve d'abans de la Primera Guerra Mundial, en què una companyia francesa explotava industrialment el bosc de Bonabé. Mentre els francesos transportaven la fusta pel port de Salau per mitjà d'un telefèric, els fustaires de la vall ho feien per via fluvial.

Tornant a les valls, mentre s'esmoreeixen les darreres clarors, a dalt del Faro s'encén una foguera. La seva llum creix al mateix temps que minva el dia. És l'hora de fer un mos i un glop. La xerrameca també minva i amb la foscor arriba el moment del misticisme. Les cares dels fallaires, marcades pel clima i la vida al camp, es tornen greus. Al fons de la vall, gairebé mil metres més avall, es veuen les llumetes d'Isil, encara més llunyà a causa de la foscor. Més enllà del radi de llum de la foguera tot és negre; és com una illa de llum en el buit, és el far que assenyala a la gent que està al poble d'on vindrà el foc.

El punt del fosc és el moment màgic que només poden viure els fallaires. Les falles s'amunteguen pel cantó atasconat a la foguera. L'encesa de la falla gran a la plaça d'Isil és el senyal per el descens, un descens cap a la fosca. Els moviments són calmats, sense pressa, a ritme de cerimònia i en un silenci místic que colpeix molt endins, un silenci tàcit, un silenci de complicitat amb un ritual repetit i renovat. Els fallaires són els senyors del foc, un foc encès amb el darrer raig de sol i que els ha d'unir amb la claror del matí.

El foc que camina

S'afilaren pel descens que es fa per on no hi ha camí, cap al buit, com un descens a l'abisme, Cada fallaire s'il lumina només amb la llum de la falla del davant, una llum sorda, que a penes il lumina on trepitjar: Mentrestant, dos o tres fallaires estimben algunes falles enceses pel dret, de tant en tant les falles s'encallen en algun roquissar i ells, pel dret, s'hi arriben i les tornen a empenyar timba avall.

La filera es desplaça fent ziga-zagues aprofitant els replècs del pendís. És el joc de seguir rei; cada fallaire segueix el del davant, i el primer és el que marca el camí, el que sap en quin moment han de tombar i canviar de direcció, sempre baixant. Sense pressa, però sense cap pausa per descansar. En silenci, un silenci trencat només pel bleix i per algun reneç del que ensopega.

Des de baix, a Isil, es veu una corrua de cuques de llum que baixa de la muntanya. Són els herois que porten a la comunitat el foc de la muntanya; és la litúrgia d'una cerimònia que qui sap de quan data i qui sap quin significat té. Sobre aquest significat, Xavier Fàbregas va escriure: *"El fet que el foc baixi del cel o llisqui de la muntanya, pot tenir una significació ritual. La deu tenir sens dubte. Qualsevol del les penyes pirinenques que envolten Isil té prou dignitat perquè el cos de Prometeu hi sigui amarrat."*

El descens dura prop de dues hores. La falla que al començament semblava suportable i fins i tot lleugera, al cap de l'estona s'ha fet pesant, i cada vegada és més punyent damunt l'espatlla i al mateix temps cada vegada més hi ha una simbiosi entre la falla i el fallaire. La sensació de sentir el tronc i el foc poc més enllà del clatell és plaent i màgica. Cada fallaire, de manera inconscient, és un missatger de foc. El cansament i la visió d'Isil, cada vegada més proper, fan exultar.

Una mica més amunt d'Isil, a la boscana, la gent espera els fallaires en una clariana al voltant del foc. Per a ells l'espera també té un punt màgic. Veuen impotents com la filera de falles va baixant, i sembla que mai acabin d'arribar. Les noies esperen amb els tres obsequis rituals que oferiran als fallaires: un got de vi, un tros de coca i un pomot de flors: força, fecunditat i puresa.

Pel fallaire, l'arribada a la clariana és un cúmul de sentiments contradictòris. En tombar un revolt del camí, sense veure'ls encara, se sent la xerrameca dels que esperen. Una xerrameca que fereix aquell silenci místic que hi havia durant tot el descens. Unes passes més i ja són a la rotllana on la gent els aclama i els ofereix els

presents. De cop, després de prop de dues hores de silencis camí, aquest aldarull que trenca el tel místic és una mica aclaparador. D'altra banda, l'orgull de la proesa feta i de ser un dels missatgers del foc, agraeix l'aclamació.

Aquella gravetat s'esvaeix, sembla que el que segueix succeeixi molt depressa. Els fallaires però, conserven dintre seu una sensació màgica, de voler tornar-hi, com una espurneta que crema tot l'any.

El culte als morts i les danses

Ester Isus de Casa Foixenc ens descriu el que ve després: "... els músics entonen la *Marxa de les Falles*, recuperada l'any 1978 pel Jaume Arnella i la Dolors Llopart."

"Els fallaires, així que arriben al riu, se'n van fins a l'església de Sant Joan i el cementiri, fan una creu a la porta i enfilen camí del poble, travessen l'illa central i recorren els carrers i places del barri est saltant les fogueres que han encès els veïns i finalment tornen a la plaça, donen una volta a l'església (abans eren tres o set) i deixen caure els troncs al voltant de la falla gran formant una gran foguera que durarà tota la nit. Al voltant d'aquesta fira i al so de la música, hi haurà ball fins ben entrada la nit. Antigament, els fallaires ballaven el ball de bastons i el Ball pla, la música dels quals ha estat recuperada, però no els passos de dansa."

Aquest text l'escriu Ester Isus al 1991, el mateix any en què la festa va ser declarada d'Interès Nacional. Ja llavors i com indica el text, els preocupava que haguessin desaparegut els passos de dansa, per aquest motiu van endegar-ne la recuperació que després de consultar amb els vells del poble i d'un treball dut a terme per en Joan Figueras, en Lluís Puig i jo mateix, el 1993 es van tornar a ballar les danses a Isil a l'entorn de la monumental foguera de les falles.

La primera dansa és la *Marxa de les falles* o *Marxa dels fallaires* que la ballen per parelles només els que han baixat amb la falla a coll des del cim del Faro. La segueix l'anomenat *Ball de bastons*, es tracta de la melodia de *L'Hereu Riera*, ballada pels més joves i algun de no tant jove, saltironant damunt dels bastons entrecreuat a terra. La tercera dansa és la jeràrquica, el tradicional *Ball Pla*, encapçalat per autoritats civils i populars i seguida per tothom qui s'hi vulgui afegir. La darrera és la *Bolangerera*, dansa típicament femenina que comencen a ballar les dones i poc a poc, tot cantant van donant pas als homes, primers als més pròxims, després als més llunyans, fins i tot els forasters. Quan han acabat aquestes danses, llavors si que com diu l'Ester Isus, hi ha ball fins entrada la matinada.

La nit de Sant Joan d'abans a Isil

Malgrat al conservació d'aquesta festa, antigament contenia alguns elements que avui s'han perdut, almenys en part, o bé que encara que s'hagin recuperat no conserven aquell sentit atàvic pel senzill fet de l'evolució. El sentit iniciàtic de baixar falles, encara viu en essència, però mig ignorat col·lectivament. Baixar les falles investia el fallaire de tot un prestigi social dins la comunitat. Per a l'adolescent, el primer cop que baixava la falla significava l'entrada en el món dels adults, la prova de maduresa. El fallaire és qui pren el foc de la foguera al cim del Faro abans que el sol s'amagui, i el porta a la foguera de la plaça, la comunitària, perquè quan surti el sol del nou dia, encara cremi. El fallaire va a buscar el foc del sol a la muntanya i, enmig de la dificultat del descens, el porta a la comunitat.

Un altre component era el ritual d'aparellament, que entroncava amb el sentit de fertilitat de la diada. Isil ha sofert la despoblació com tants d'altres pobles del Pirineu. Els joves, com a tants d'altres llocs fan camí cap a la ciutat, on s'hi queden a viure la majoria de vegades. A causa de la manca de fadrins i fadrines, el sentit dels tres obsequis rituals que es donen als fallaires ha perdut contingut i a vegades, a manca de noies solteres, massa vegades ho han hagut de fer les casades. Antigament, les que oferien els obsequis rituals eren les fadrines, és a dir noies solteres, i el fet d'ésser les encarregades de donar els obsequis també augmentava el seu prestigi davant dels fallaires i de la resta de la comunitat.

Sant Joan, nit d'aparellament

Abans de ser recuperades les danses, quan els fallaires havien deixat la falla a la pira, els noies feien una rotllana al voltant del foc i cantaven una cançó que té un sentit clarament incitador. Segons Morelló, la cançó constava de tres estrofes (les 1^a, 3^a i 4ª per aquest ordre del que reproduïm), i en acabar els fadrins es descobrien i tornaven a començar al so de noves cançons.

La lletra de la cançó recollida als anys 50 per en mossèn Moga, que va ser rector d'Isil, és la següent:

*Aquesta nit encenem falles
aquesta nit de Sant Joan,
aquesta nit colliu les roses
del Roser de Sant Joan.
Aquesta nit enceneu falles
que demà és Sant Joan,
aquesta nit enceneu falles
perquè és festa tant galant.
Aquesta nit enceneu falles
aquesta nit alegrement.
Crideu tots: alabat sia
lo Santíssim Sagrament.
Fadrinets sortiu en dansa
los que esteu per dansar,
fiqueu's entre dos noies
agafeu-les per la mà.
Fadrinets sortiu en dansa
los de vila i forasters
que la cançó que jo canto
per tots los fadrinets és.
Fadrinets sortiu en dansa
los que sou de l'enredó,
que les roses són florides
per la vostra resplendor.
Sant Joan de cima en cima
Sant Pere per lo desert,
digueu tots: alabat sia.
Si no tot lo món es perd.
Aquí dalt de la muntanya,
que n'hi ha de guapos pins
i a la vileta d'Isil
n'hi ha de guapos fadrins.
Aquí dalt de la muntanya
s'hi cull roses i clavells*

*per enramar la Custòdia
del Santíssim Sagrament.
Roseret de roses blanques,
dixós de qui ens collirà,
jo fossa cunyada vostra,
vós muller del meu germà.
Roseret de roses blanques,
qui mos havie de dir,
tan amics que érem antes
que ara haguéssim de renyir.
Lo colom roda la torre,
la roda de peu en peu,
la coloma n'és a dintre
que n'és blanca com la neu.
Sant Pere era un gran home
Sant Joan era un gran sant,
se n'anava a la taverna
per jugar-se lo vi blanc.
Fadrinetes sortiu en dansa
les que en sabeu les cançons,
que les haveu estudiades
festejant amb els minyons.
Aquí dalt de la muntanya
la cu-cut ja hi ha cantat:
quan les cabres faran llana
les dones faran bondat.
Qui la'n collirà la rosa
lo matí de Sant Joan,
qui la'n collirà la rosa
si tots els fadrins se'n van.
Sortiu, sortiu les casades,
les que en sabeu les cançons,
que les heu estudiades
bressant els infantons.
Sortiu, sortiu els casats
i poseu-se a ballar
juntament amb la muller
ballant tots plegats.
Aquesta nit encenem falles
aquesta nit alegrement.
Diguem tots: alabat sia,
lo Santíssim Sagrament.*

De la lletra d'aquesta cançó, se'n desprenen diverses lectures. En primer lloc, tenint en compte que la rotllana inicial era feta per fadrines, podem deduir que després de ballar soles, els fadrins s'hi

afegien en ser convidats a la dansa; després les casades i els casats, sempre en funció de la lletra que els convida a participar. De primer es feia el ball amb un sentit clar d'aparellament entre els joves i més tard es convertia en una dansa oberta a tothom.

El sentit de la lletra és d'allò més variat. D'una banda conviuen estrofes burletes amb d'altres clarament religioses, a més de les que indiquen el sentit d'aparellament de la diada. És possible que les dues o tres estrofes que deuriem constituir la cançó inicial, com en tants d'altres casos, s'anessin enriquint amb estrofes improvisades al moment, o pensades dies abans, algunes de les quals s'han mantingut i d'altres s'han oblidat. Quan s'havien cantat les estrofes que tothom sabia, algú, bé sortint al bell mig de la rotllana, o bé del seu lloc estant, cantava una nova estrofa. Aquest algú sembla, per la lletra, que deuria ser sempre noia. La dansa és manada per les fadrines i segons la lletra de la cançó, qui ha *estudiat* les cançons són les fadrines i les casades, no es fa cap esment que els homes aportin noves estrofes.

Les cendres de les falles

La festa de les Falles d'Isil perviurà, tal i com ho ha fet des de qui sap el temps. Cada any els fallaires timba avall, portaran el foc fins Isil. En el programa de la festa de 1991, Ester Isus parla de futur: *"Enguany, una vegada més, la tropa de prometeus, arriscats, impunes i més "pinxos" que mai, baixarà de l'Olimp el foc que inflamarà cossos i ànimes en la nit més màgica de l'any. Esperem que aquesta tradició segueixi per molts anys i que la flama de les falles il lumini també el camí a les futures generacions d'isilencs i de pallaresos.*

09/06/2002